

TEODOR MÜNZ

LUDWIG FEUERBACH

Na rok 1954 pripadajú dve jubileá, ktoré nám pripomínajú dve význačné postavy z dejín nemeckej a svetovej filozofie: 12. februára 1804, teda práve pred 150 rokmi, zomrel Immanuel Kant a 28. júla toho istého roku sa narodil Ludwig Feuerbach. Ináč však nemajú títo dvaja myslitelia veľa spoločného. Kant bol tvorcom nemeckého klasického idealizmu, silného to filozofického prúdenia, ktoré cez Fichteho a Schellinga vyústilo v Heglovi. Feuerbach sa do tohto prúdu nezapojil, postavil sa do vedomého protikladu k nemu, jeho filozofia bola priamou negáciou modernej nemeckej idealistickej filozofie. Feuerbach bol materialista, prvý nemecký materialista-filozof, priekopník novej epochy v nemeckom filozofickom myslení. Z neho vyústili oba smery nemeckého materializmu v XIX. storočí: vedecký, dialektický a historický materializmus Marxa a Engelsa a nevedecký, mechanistický materializmus Vogta, Moleschotta a Büchnera.

No Feuerbachov materializmus nevyrástol čiste len z teórie, z Feuerbachovej *snahy, predsavzatia* negovať dovtedajšiu idealistickú filozofiu, ani nemal náboženský pôvod, nebol „bezprostredným telesným Lutherovým synom”,¹ ako tvrdil sám Feuerbach, ale podieľala sa na ňom objektívna skutočnosť, hospodársko-sociálne zmeny, ktoré sa vtedy v Nemecku diali. Vrchol Feuerbachovej činnosti spadá totiž do tridsiatych a štyridsiatych rokov prvej polovice XIX. storočia, t. j. do rokov pomerne silného hospodársko-sociálneho vzrastu Nemecka, do obdobia rozvoja nemeckého priemyslu a prírodných vied, do obdobia materiálnych i duchovných príprav k buržoáznej revolúcii, ktorá vypukla roku 1848. Aj Feuerbach dal vo svojej filozofii výraz týmto snahám, aj jeho filozofia bola odrazom relatívne pokrokových snáh vtedajšej nemeckej buržoázie. Zrodili ju aj nemecké hospodársko-sociálne pomery, aj prax, nielen teória.

¹ *Der religiöse Ursprung des deutschen Materialismus, Sämtliche Werke X, Leipzig 1890, 104.*

Ludwig Feuerbach sa narodil 28. júla 1804 v Landshute v Bavorsku. Začal študovať teológiu, no tú po roku zanechal, venujúc sa len filozofii. Počúval Hegla v Berlíne a jemu tiež odovzdal svoju dizertačnú prácu, idealistickú úvahu *O jednom, všeobecnom, nekonečnom rozume*. Roku 1828 sa habilitoval na univerzite v Erlangách, kde prednášal v Heglovom duchu. Feuerbach začínal ako idealista, hegelián. Veril, že v ľudských dejinách sa prejavuje svetový duch, že dejiny sú jeho výtvorom, že v ľudskom vedomí dochádza tento duch k uvedomeniu si seba samého. Roku 1830 vyšla anonymne jeho prvá práca *Myšlienky o smrti a nesmrteľnosti*. Popieral v nej osobnú nesmrteľnosť a to stačilo na to, aby sa dostal do konfliktu s cirkvou. Nastáva obdobie intríg zo strany cirkvi, Feuerbach je nútený stále ustupovať, až sa nakoniec vzdáva učiteľskej činnosti a usadzuje sa v dedine Bruckberg. Tu sa rozišiel s Heglovým idealizmom, prepracoval sa k materializmu a tu napísal svoje najlepšie diela: *Podstata kresťanstva* (r. 1841), *Predbežné tézy k reforme filozofie* (r. 1842), *Zásady filozofie budúcnosti* (r. 1843), *Podstata náboženstva* (r. 1845) a *Prednášky o podstate náboženstva* (r. 1851), prednesené v zime roku 1848—49 v Heidelbergu na žiadosť tamojších študentov. Jeho posledným väčším dielom je *Teogónia* (r. 1857). Koniec svojho života prežil v dedine Rechenberg pri Norimbergu. V starom veku študoval Marxov *Kapitál* a roku 1870 vstúpil do Nemeckej sociálnodemokratickej strany. Zomrel 13. septembra 1872, pochovaný je v Norimbergu.

Feuerbach stál v uvedomelej opozícii nielen voči predchádzajúcej, ale aj voči súčasnej nemeckej oficiálnej filozofii a celej skorumpovanej oficiálnej vede. Nemilosrdne kritizoval najmä mystika Schellinga, ktorého nazval spolu so svojím priateľom Chr. Kappom filozofickým Cagliostrom, t. j. podvodníkom a dobrodruhom a odhaľoval nemeckú oficiálnu lživúdu. Feuerbach bol racionalista, veril v ľudský pokrok a chcel mu svojimi spismi pomáhať. Bol to osvietenec — pozdný nemecký osvietenec. Bojoval o pokrok, no len slovom, osvetou. Revolučnej praxe sa stránil. Bol kontemplatívnym filozofom — revolucionárom.

Svoj myšlienkový vývoj charakterizuje sám Feuerbach, keď hovorí: „Boh bol mojou prvou myšlienkou, rozum mojou druhou, človek mojou treťou a poslednou myšlienkou.“² Feuerbach začínal ako teológ, prešiel k dejinám filozofie a kritike idealizmu a skončil filozofiou náboženstva, odhaľovaním človeka v bohu.

Jeho pohľad na dejiny filozofie, najmä modernej, od Bacona po Hegla je svojrázny. Vidí v nej teológiu zaodetú do filozofického rúcha, teológiu vyjadrenú filozofickou formou, apológiu boha. A Feuerbach sleduje, ako

² *Fragmente zur Charakteristik meines philosophischen Curriculum vitae, Sämtliche Werke II*, Leipzig 1846, 410.

sa v modernej filozofii, najmä nemeckej, prejavuje myšlienka boha, ako sa vyvíja. Zisťuje, že boh, ktorý je predmetom tejto filozofie, je vlastne zbožštený človek, zbožštené ľudské vlastnosti, hlavne rozum. Myšlienka boha sa vyvíja tak, že boh, ktorý bol kedysi samostatnou, od človeka a hmoty vôbec odlišnou substanciou, sa stále viac blíži človeku, až sa s ním nakoniec stožozní úplne, človek spozná v bohu seba a zlikviduje ho. Lebo boh je človek, človek si tvorí boha podľa svojho obrazu, no sám o tom nevie, nakoľko nie je ešte dosť sebauvedomený, nevie ešte spoznať v bohu seba. Iba v novej dobe dochádza človek k plnému sebauvedomeniu a tým aj k spoznaniu svojho obrazu v bohu a k jeho likvidácii. Tento „obrat vo svetových dejinách“, ako hovorí Feuerbach v *Podstate kresťanstva*, mal nastať práve jeho filozofiou. Feuerbach osvietencky a idealisticky veril, že človek sa môže vzdať náboženstva, boha z čiste rozumových dôvodov, hoci sám na druhej strane tvrdil, že prameňom náboženstva je cit závislosti, hlavne materiálnej, človeka od prírody.

Takto došiel Feuerbach k poznatku, že hmota je primárna a duch sekundárny, že bytie je prvotné a myslenie druhotné. Základnú otázku filozofie riešil teda materialisticky, no sám sa materialistom nenazýval a názov materializmus pre svoje učenie odmietal. V skutočnosti bol Feuerbach materialistom len v gnozeológii. Vo vysvetľovaní hybných momentov dejín a ľudskej spoločnosti zostal idealistom. To sa prejavilo, ako sme už uviedli, aj v jeho spôsobe, akým chcel liečiť ľudí z náboženstva. S Heglovým idealizmom zavrhol aj jeho dialektickú metódu, čím odsúdil svoj materializmus na úroveň materializmu mechanistického. Ináč však od Hegla aj mnoho prevzal.

No Feuerbach obrátil idealistickú filozofiu o stoosemdesiat stupňov nielen v riešení základnej otázky filozofie, ale aj v iných otázkach. Kým idealistická filozofia za to, čo je absolútne, nepodmienené, isté, večné, považovala ducha a jedine jeho vyhlasovala za niečo božské, Feuerbach dosadil na to miesto hmotu. Nepochybné, bezprostredné, isté je len to, čo je predmetom zmyslov, nazerania, pociťovania; tam kde sa začína zmyslovosť, končí sa pochybovanie, problematičnosť. „Teda predmetom zmyslov nie je len to, čo je konečné, jav, ale aj skutočná božská bytosť. Zmysly sú orgánmi absolútna“ — vyhlasuje.³

Treba sa odvrátiť od abstraktna, musí sa prestať so zbožšťovaním ducha ako niečoho primárneho a samostatného. Človek nemá dušu ako od tela odlišnú substanciu. „Čím nie si zmyslovo, tým tiež nie si vôbec.“⁴ Treba skon-

³ *Grundsätze der Philosophie der Zukunft, Sämtliche Werke* II, Leipzig 1846, 328.

⁴ *Wider den Dualismus von Leib und Seele, Fleisch und Geist. Sämtliche Werke* II, Leipzig 1846, 366.

čif so špekuláciou. Filozofia sa musí spojiť s prírodnými vedami a úcta, ktorú doteraz preukazovala svojmu bohu, musí odteraz patriť človeku. Boh je človek, čiže človek je boh; človek je dosadený na miesto boha, jemu musí patriť všetko to, čo doteraz patrilo bohu. Teológia ako veda o bohu — človeku je vlastne antropológiou a má byť ňou aj nahradená.

Tak dospel Feuerbach k svojmu antropocentrizmu a humanizmu. Je zrejmé, že keď v gnozeológii odstránil boha a dosadil na jeho miesto človeka, že aj v etike centrom jeho záujmu je človek a že jeho morálka je autonómna. Čo je mravné? Mravné je to, čo je prirodzene ľudské, čo slúži prosperite ľudského rodu. Feuerbach mal vždy na mysli ten najvyšší celok, ľudský rod a bojoval proti všetkému, čo bolo partikulárne, čo ľudí rozdeľovalo. Proti tzv. kresťanskému rozumu, kresťansky, osobitne, partikulárne rozmyšľajúcemu postavil prirodzený ľudský rozum, spoločný všetkým ľuďom; proti tzv. kresťanskej láske, výlučnej, druhovej, prajnej len kresťanom, postavil prirodzenú lásku, lásku človeka k človeku, spájajúcu celý rod. Všetko druhové, partikulárne patrí minulosti, je prežitie. Prítomnosť, vďaka rozumovej osvete a prehĺbenému sebauvedomeniu človeka, náleží totalite, rodu. Všetko partikulárne, čo zahalovalo prirodzenosť, musí byť odstránené. Mravné je to, čo vyhovuje tejto odhalenej prirodzenosti, a to je zároveň aj sväté. Náboženstvá, napr. kresťanské náboženstvo, doteraz posväcovali určité prirodzené predmety a určité vzťahy medzi ľuďmi alebo vzťahy ľudí k prírode, nazývali ich svätými, no toto posvätenie prišlo zhora, od boha, tieto veci neboli ľuďom sväté samy od seba. Tak napr. v sviatostiach sa posväcovalo víno, chlieb, pri krste voda, v trojici jednota spoločenského nazývania boha otca, syna a ducha svätého, no len preto, že to prikázal boh. Nevidelo sa, že tie veci sú sväté samy od seba, lebo sú prirodzené, lebo sú nevyhnutné pre celý ľudský rod. Náboženstvo teda vytušilo prirodzenú hodnotu týchto vecí, no uctievalo si ich zvrátenou formou, ako náboženstvo vôbec buduje (ale zvrátene), na určitých základných, všeobecných pravdách. Základy náboženstva nie sú mystické, nadprirodzené, ale naopak tvoria ich najelementárnejšie životné pravdy. Len forma, akou sa podávajú, ich skresľuje, znetvoruje. Dnes sa už stavajú veci z hlavy na nohy, strháva sa z nich mystická, náboženská gloriola a uznáva sa ich prirodzená hodnota. Preto tiež Feuerbach hovorí, že jeho pomer k náboženstvu nie je negatívny, ale kritický: oddeľuje pravdivé od mylného.

Všetky prirodzené vzťahy medzi ľuďmi sú sväté samy od seba. „Vzťahy dieťaťa k rodičom, vzájomný vzťah manželov, brata k bratovi, priateľa k priateľovi a vôbec človeka k človeku, slovom *morálne* vzťahy sú osebe a pre seba *ozaj náboženskými vzťahmi*“⁵ — hovorí Feuerbach. „Život vôbec

⁵ *Das Wesen des Christentums*, Leipzig 1810, 165.

je vo svojich podstatných vzťahoch vonkoncom božskej povahy.”⁶ Netreba potláčať nič, čo je ľudské. „Som človek a nič ľudské mi nie je cudzie” — to bolo heslo Feuerbachovej filozofie.

Najvyšším a prvým prikázáním vzťahu človeka k človeku je láska, prirodzená, všeludská láska človeka k človeku. Človek je človeku bohom, všetkým, to je najvyššia praktická zásada, obrat vo svetových dejinách. Táto láska nech sa stane človeku náboženstvom budúcnosti.

Láska má však u Feuerbacha nielen etický, ale aj gnozeologický význam. Láska, cit sympatie voči niekomu, kto je mimo mňa, bol Feuerbachovi tiež dôkazom toho, že mimo subjektu jestvuje ešte od neho nezávislý objekt. „Láska je skutočným *ontologickým* dôkazom existencie predmetu mimo našej hlavy. A okrem lásky, cistenia vôbec, niet iného dôkazu bytia. *Jestvuje* len to, čoho *bytie* ti spôsobuje *radosť*, čoho *nebytie* ti spôsobuje *bolesť*.”⁷

Láska je u Feuerbacha proste všade. A je nesporné, že láska, najmä v etike, je najslabším bodom jeho svetonázoru. Ona mu zabraňovala pozrieť sa skutočnosti tvárou v tvár, vidieť triedne rozdiely medzi ľuďmi a vytvoríť nejakú reálnu sociológiu. Toho u Feuerbacha niet. Nepodáva nijaký návrh na formu, akou sa dá uskutočniť ľudská, prirodzená láska medzi ľuďmi. Abstraktný, časopriestorove neurčený bol jeho človek, abstraktné, neurčité boli jeho návrhy a celá jeho terapia, ktorou chcel liečiť človeka z náboženstva. V tomto ho predstihol jeho veľký slovenský obdivovateľ, feuerbachovec Ján Horárik. Horárik prijal jeho svetonázor, jeho gnozeológiu a etiku, no bol to muž praxe, a preto sa vyhol jeho abstraktnému humanizmu. Podľa Horárika uskutočňovateľom prirodzenej ľudskej lásky bude v budúcnosti ľud, pokroková a vývoja schopná to zložka ľudskej spoločnosti, a uskutoční ju v novej forme štátu. O tomto všetkom Feuerbach nič nevie. O ľude alebo nejakých pokrokových zložkách spoločnosti vôbec nehovorí.

Feuerbach vo svojej snahe priblížiť sa človeku zostal stáť na polovičnej ceste. Odstránil boha, dosadil na jeho miesto človeka, čo je jeho plus, no tento človek je ešte abstraktný, nie je z mäsa a krvi — čo je jeho mínus. „Feuerbach vychádza z faktu, že sa človek v náboženstve odcudzil sebe, že sa svet rozdvojil na svet náboženský, predstavovaný, a na svet skutočný. Feuerbachovi šlo o to, náboženský svet redukovať na jeho pozemský základ. Nemá na zreteli, že po splnení tejto práce treba vykonať ešte to hlavné. Lebo fakt, že sa pozemský základ odpútava od seba samého a fixuje sa ako samostatná ríša v oblakoch, možno vysvetliť iba tým, že tento pozemský základ je sám v sebe rozorvaný a že je v sebe samom protirečivý. Treba teda tento pozemský základ najprv pochopiť v jeho protirečení a potom ho

⁶ Tamže.

⁷ *Grundsätze der Philosophie der Zukunft. Sämmtliche Werke* II, Leipzig 1846, 324.

treba odstránením protirečenia zrevolucionizovať v praxi. Teda napr. keď sa odhalilo, že kľúčom na rozlúštenie svätej rodiny je pozemská rodina, treba pozemskú rodinu podrobiť teoretickej kritike a v praxi ju revolučne pretvoriť.”⁸ Tak ďaleko sa Feuerbach už nedostal. Toto dielo po ňom vykonali jeho žiaci, Marx a Engels, čím ho doplnili a prekonal.

Feuerbachovo dielo má teda mnoho nedostatkov, ako na to najlepšie poukázal Marx vo svojich *Tézach o Feuerbachovi*, no má aj veľké klady a práve pre tie si ho ceníme. Feuerbach bol prvý nemecký materialista, veľký bojovník za pokrok a slobodu človeka, humanista, ktorý chcel dať všetko dobré, čo je človek schopný vytvoriť, len do služieb človeka a nikoho iného, chcel človeka oslobodiť z duchovnej tmy a pomôcť mu tak hľadať seba samého. To sa mu z veľkej časti aj podarilo. Svojím vplyvom na Marxa a Engelsa vykonalo jeho dielo mnoho pozitívneho. Takto sa dostali niektoré jeho myšlienky aj do vedeckého svetonázoru a dnes ich už prakticky realizujeme.

⁸ K. Marx, *IV. téza o Feuerbachovi*. Marx—Engels, *Vybrané spisy II*, Bratislava 1953, 364.